

СПРАВА ВИБОРУ В РИЧАРДОВІМ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТИЧНІМ ШУКАННІ В ТВОРІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ „У ПУЩІ”.

У світовій літературі минулого століття популярною була проблема внутрішнього роздвоєння людини. Та ще таки в ХІХ стол. Леся Українка почала трактувати подібну проблему на іншому рівні. Майже через кожний її твір, більше або менше виразно, підкреслено проходить не підсвідоме душевне роздвоєння, тільки свідомий вибір людини в критичній життєвій ситуації. Цей підхід зокрема помітний в драматичних творах Лесі Українки. Як вона сама свідомо хотіла змінити репертуар українських театрів і дати драми світового рівня, як вона свідомо вирішила писати тільки українською мовою (а не російською, що дало б їй більше слави й заробітку), так і її герої часто виявляють свідомий вибір певних принципів, певної мети і певної жертви.

Таке вирішення, очевидно, потребує попередньої самоаналізи й вибору вартостей. Але ж ця фаза спричинена іншими чинниками, головню, наглою ситуацією, яка відхиляє заслону на правду про власне життя.

Цікаво спостерігати, що ці фази помітні вже в першій драматичній спробі Лесі Українки, „У пущі”.¹ Павло Филипович вже давніше писав про деякі подібності між цим твором Лесі Українки та Ібсеновим *Брандом*². Та особистий вибір героїв не є подібний, бо вибір Бранда безоглядний до інших і не спонуканий самоаналізою. Подібність творів є в іншій площині.

Героєм „У пущі” є Ричард Айрон, скульптор, який разом із своєю сестрою, матір'ю й племінником та групою пуритан приїжджають в 17 столітті до Масачусетс, щоб там свобідно жити. Та виявилось, що диктаторський і самолюбний релігійний провідник групи дає їм ще менше свободи. Він вимагає буквального придержування писань Біблії, а радше його особистої інтерпретації Біблії. В тому він гостро засуджує мистецтво, яке копіює подобу людини, отже тим самим скульптуру Ричарда. Таким чином Ричард залишається самітним серед громади,

1. Цитати тексту тут подані за виданням: Леся Українка, Твори, т. ІХ, Драми, „У пущі” ст. 31-135/Тищенко Білоус, Нью Йорк, 1954. Текст ранньої версії твору ст. III-SXXU/Примітки Б. Якубського.

2. П. Филипович, Генеза драматичної поеми Лесі Українки „У пущі”, там же, ст. 10.

яка вимагає, щоб він зрікся свого мистецтва. Тільки його малий небіж розуміє його; інші, якщо їм подобаються скульптури Ричарда, зі страху перед „гріхом” мовчать. Остаточно Ричарда викидають з громади. Він їде на Ровд Айленд, де вчителює в атмосфері повної свободи. Там ніхто його вже не переслідує за мистецтво, він не має конфліктів, але й нема творчости, бо Ричардові потрібно розуміння й піддержки людей. Після кількох років приїжджає Ричардів друг з Італії, який закликає його повернутися до Венеції, де Ричард мав колись найкращі вигляди досягнути вершок мистецької слави. Та Ричард не погоджується. В нього залишився тільки один добрий мистецький твір, зроблений ще в Масачусетс, і він передає цю статуетку до Італії. Сам залишається на Ровд Айленді.

Як дійшло до такого Ричардового вибору?

Перший крок: з Італії він виїхав, бо панувала там плиткість і релігійна диктатура (інквізиція). Атмосфера в Масачусетс була також гнітуча для нього. Він почувався ізольований. Брак піддержки з боку його друга й матері вів Ричарда до розпачі, так само як і на Ровд Айленді:

*Який я самотній, Боже правий!
Що ж -- я досяг, чого хотів, -- я вільний.
Розбив усі кайдани свого серця
і серце в купі з ними. Так, я вільний.
Нема у тьмі ні впину, ні дороги,
нема й мети... До краю доборовся...
Невже тепер, як переміг я все,
мене самого переможе туга?
Ні, те, для чого я всього відрікся,
нехай мене рятує. Іскро Божя! (123)*

На Ровд Айленді люди цінити тільки таке діло, яке могло принести заробіток, а Ричард не міг жити хлібом єдиним. І він хотів допомогти їм, просвітити їх:

*Невже нема такої сили в світі,
нема снаги, щоб до краси і хисту
людей тутешніх якось повернути?
Коли я вмів живим робити камінь,
чому не вмів серце оживити
отсих людей! (104)*

Коли ці люди вмійють зворушуватись музикою, він не розуміє, чому не скульптурою. І тут він винуватий себе, свою нездатність допомогти їм, просвітити їх. Тому життя його видається йому мукою в пеклі, бо хоч він має свободу, не має спільної мови з людьми.

Другий крок: поки Ричард приїхав до Америки, він уже зробив переоцінку вартостей. Він побачив, що не можна жити без мрій:

*Трудно розказати,
до чого власне нам потрібна мрія,
і що вона таке, та певне в світі
ніхто живий без мрії не прожив. (109)*

І тому саме, що він мав мрію, він взяв свою родину до Америки. І в першій версії твору Леся Українка пояснює його мотивацію:

*Та іща мрія звабила мене
про щире волю і життя нове,
про хист новий в новому Хаанаі. (СХХІ)*

Він хотів усім допомогти творити нове життя, як піонер, хотів за нього боротись, як революціонер, і бути там мистцем також.

Він признається:

*і марив я тоді, що сій громаді
серед нового краю розпаю я
одвічної краси нове багаття... (64)*

Ричард свідомо вибрав цей шлях, з вірою, що ніколи його не зречеться:

*Я ніколи невільником не стану в себе
в хаті. (72)*

Він жертвує всім в ім'я своєї безкомпромісовості. І так при кінці драми перед Ричардом є три можливості: співпрацювати з підприємцями на Ровд Айленді і розбагатіти; повернутись до Масачусетс, покаятись і прийняти вимоги пуритан; або ж - вернутись до Італії, де шанують його творчість.

Та кожний із цих трьох шляхів означав би частинний компроміс його вартостей: свободи для громади, свободи для творчості і допомоги громаді своєю творчістю. Тут діють два критерії вартостей: етичний (свобода) та естетичний (почуття краси).

Коли пуритани були настроєні своїм провідником обдурювати себе індивідуально, немов вони з ним згідні, — вони не поступали чесно. Та, з другої сторони, жителі Ровд Айленду розгубились серед багатства свободи. Обидві групи піддалися місцевим звичаям і людям, замість того, щоб самим шукати своїх власних вартостей, своєї індивідуальної правди. Люди в обидвох групах жили в цілковитій темряві щодо своєї неавтентичності, щодо браку власного виявлення себе. Ричард хоче їм допомогти вийти з цього, та вони ні його підходу, ні його самого не розуміють.

Ричардова сестра і друг Джонатан були єдині з-поміж усіх тих людей, які відчували й знали, що їхня піддержка існуючого життя в

Масачусетс є проти їхніх власних переконань і вартостей, та вони обидвоє обманювали себе, не хотіли собі в тому виразно признатись, бо не хотіли категорично себе виявити й зірвати із своєю громадою. Тільки Ричард не погоджувався на будь-які компроміси своєї правди і тільки він цю правду мусить платити різкою зміною свого життя.

Його не розуміють люди в обидвох громадах, і тому в першій версії твору Ричард порівнює себе до чужинця серед рідних людей, чи до ролі Христа, якій розповідає, що не має де голови прихилити. Та Ричард приготований на те, що в житті всі люди мають свою місію і мають свій хрест нести; він пояснює, що його завдання, це його „христ і мрія” (78).

Третій крок: При кінці Ричард залишився тільки з одною доброю мистецькою річчю, статуєткою, на якій напис „pereat mundus, fiat ars” (нехай гине світ, хай живе мистецтво). Отож коли Ричард бачить, що він вже не всилі більше творити і таким способом виховувати естетизм в інших, він віддає цей символ своєї мрії, щоб ця мистецька річ була у Венеції і щоб була вічна, як каже напис на ній. Світ, себто Ричард згине, але мистецтво залишиться й житиме в очах інших людей. Ричард таким способом побачить відбитку власного самовислову в вічному мистецтві. Це є Ричардова остання й розпачлива дія, щоб боротися із своєю долею. Це є його останнім і символічним протестом проти особистої анігіляції, і це він хоче зробити з гідністю.

Ричардів вибір своєї мрії і своєї правди включає велику увагу до інших людей (його рідні й громади), отже для висловлення змісту свого життя він потребує інших людей. Але коли ті люди його не розуміють, він впаде в відчай:

*І розум мій, і серце, й віра кажуть,
що путь моя правдива. Але єсть
вагання інші -- їх перемогти
далеко важче надто самотньому... (73)*

Йому не стає сили самому боротись. Коли його небіж піддержував його, в Масачусетс, отже тепер, коли йому, Ричардові, пропонують вернутися до Італії, він відмовляється, щоб такий крок не виглядав в очах небожа як капітуляція перед обставинами. Ричард бачить, що:

*Життя і мрія в згоді не бувають
і вічно боряться, хоч миру прагнуть.
А в скутку боротьби -- життя минає,
а мрія зостається. Се ж то й значить:
pereat mundus, fiat ars. (132)*

Ричардова надія тільки на племінника, якого він називає „Душі моєї, сину дорогий”. І виглядає, що цей небіж зуміє поєднати життя і мрію: з пуританами він у добрих взаєминах, і вони навіть погодилися

вислати його на студії мистецтва до Європи, а Ричард передає йому всі свої заощадження, в надії, що, може, його небіж досягне того, чого він сам, Ричард, не зумів. Таким чином мистецтво буде жити, буде вічне, поновлюване; а Ричардові залишається бути вірним своїм принципам.

Тепер, коли ми розглянули етап Ричардового шляху і вибору, — можемо його точніше порівняти до певної філософічної системи. ХІХ століття було зародком нового філософічного напрямку, який вповні розвинувся аж у ХХ столітті. Це філософія екзистенціалізму. Її зародки є ще в грецьких філософів (Сократове „Пізнай себе”) та й у Сковороди, але аж Сорен Кіркегаард (1813-1853) почав розвивати тему індивідуального екзистенціалізму (як протилежність до системи Гегеля). Ніцше, Достоевський, Бердяєв мали подібні думки, але аж Мартін Гайдеггер, Карль Ясперс, Бубер, Сартр, Ортега, Марсель, Аббагано й інші довели їх до філософічної системи. Хоч між поодинокими філософами є розбіжності чи й суперечні думки, засадничі елементи у всіх подібні: людина і брак змісту її життя, порожнеча; людина як індивідуал; суб'єктивність проти раціоналізму; проблема свободи, часу й майбутнього. Всі вони є підставовими чинниками, щоб людина могла виявити своє існування на землі в ділах, щоб могла висловити свою автентичність, свій зміст вибором вартостей і дії. Людина живе, існує, але її вартості, її суть наступають аж з вибором, рішенням, після межової ситуації. При виборі власних вартостей людина діє для себе і для інших. Місце і роля інших людей дуже важливі, навіть підставові для висловлення самого себе.

В світовій літературі перші вияви екзистенціалізму знаходимо в поезії Рільке чи в прозі Достоевського. Та перші екзистенціалістичні драми появляються аж у ХХ столітті: це драматичні твори Марселя, Сартра, Камю та деякі драми Піранделля й Ануї. Шлях до екзистенціалістичного самовиявлення і самосповнення, себто виявлення автентичності, можна описати спрощено в трьох етапах. Перший виявляє почуття беззмістовності свого життя, порожнечі, абсурдності, через це наступає зневіра, безнадія, страх, відчай і почуття самотності. Людина думає, що її життя було досі безвартісне, що вона справді ще не жила, що вона тільки „викинена в життя” („геворфенгайт”). Психологи означають ці риси, як типову реакцію людини ХХ століття, чи (як Тіллх це називає) „доби неспокою”, або тривоги („енксасті”). Другий етап наступає, коли людина вже свідомо свого „неіснування” (себто браку змісту, сутності свого життя) й шукає своєї правди, своїх вартостей. Дуже часто цей момент усвідомлення приходить нагло й несподівано, в „межових ситуаціях”, як це означає Ясперс. Тоді людина починає бачити конфлікт між своїм життям і своїми новими вартостями. Вже в третьому етапі,

Ілюстрація В. Якубича до драми „У пуші”
(З кн. Леся Українка. Твори. Київ, 1971)

після такої самоаналізи, людина вирішує діяти. Вона вибирає свій шлях. Коли вона діє чесно („чесність із собою”, як казав Винниченко), себто в гармонії із своїми принципами, тоді вона на шляху самовияву, до автентичности. Коли вона вже вибирає свої вартості, увага до інших людей дуже важлива. Сартр навіть твердить, що коли людина вибирає для себе, вона цим самим вибирає і для людства.

Всі ці етапи на шляху до самовиявлення знаходимо в драматичній поемі Лесі Українки „У пуші”. Від самотности, відчаю, до вибору своєї правди, до чесноі і гвердоі настанови щодо свого вибору. В Ричарда перший етап навіть повторюється, коли він три рази змінює своє оточення. Кожного разу він має можливість піддатись реальності, себто існуючому способу життя і системі вартостей, чи то в Італії, чи в Масачусетс, чи на Ровд Айленді. Та кожного разу він приходить до того самого настоювання на своїм виборі: шляхом мистецтва помагати своїм ближнім.

При детальнім порівнянні Ричардового шляху ми бачимо, що він відповідає точкам екзистенціалістичного шукання свого самовиявлення. І тому ми можемо твердити, що Леся Українка є першим європейським драматургом, який відбиває духові проблеми існування модерної людини, головно людини ХХ сторіччя. Влучно колись писав Зеров про Лесю Українку, що „вона мов той сіяч, що вийшов зарано в поле”³ і тому так часто її перших творів люди не розуміли.

Досі також ніхто не добачував у неї (чи взагалі в українській літературі, головно в драмі) того духа часу, того духового вислову часу нашої доби, екзистенціалізму. Ігор Качуровський на базі *Адвоката Мартіяна* також дійшов до подібного твердження і назвав Лесю Українку першим екзистенціалістичним драматургом Європи).⁴ Та *Адвокат Мартіян* написаний аж 1911 р., а „У пуші” була написана 1895-7 рр., (і дещо змінена 1907-9). Отже, саме в цьому творі „У пуші”, в особі Ричарда і в його виборі вперше в драмі Лесі Українки виявився індивідуальний шлях екзистенціалістичного шукання.

3. М. Зеров. Леся Українка. В його ж кн. „До джерел; історично-літературні та критичні статті”/Краків, 1943/, ст. 186.

4. І. Качуровський. Покірна правді і красі. „Північне сяйво” /Едмонтон, т. 5, 1971/, ст. 151.

SUMMARY

Among Lesia Ukrainka's numerous dramatic poems and plays, "In the Wilderness" (1897) is her first dramatic work which reflects existentialist ideas. As in most of her major works, the dominant theme probes man's conscious choice of a way of life.

Richard Iron, the protagonist of this drama, displays steadfast adherence to his principles for the sake of art, as well as for the sake of other people. Thus, motivated he leaves England for Massachusetts, where he finds a Puritanical community demanding that he renounce his art. Faced with a choice of spiritual enslavement or banishment from the community, he chooses the latter, even though it also represents a permanent separation from his family. Richard goes to Rhode Island where complete personal freedom prevails, but there he finds a lack of understanding of his art. He is therefore unable to create and face a spiritual death. He even declines an offer to return to Venice where he was once successful, since it would appear as a surrender of his values. This stand is important to him in terms of setting a good example to his young nephew, an aspiring artist.

Richard never loses his values and beliefs after committing himself to them, even before coming to the New World, where he had hoped for creative freedom without any compromises. This principle became both his mission and, as he was to discover, also his burden. His moments of achieving an authentic existence were short lived, since his works were destroyed. Because he chose his vision and the values by which he lived with a consideration for others, Richard needed other people in order to express and affirm his own authenticity (just as Sartre's protagonists do). The lack of people's understanding of his art throws him into despair and anguish, thus propelling him further from achieving an authentic existence. By firmly reaffirming his choice of values on three separate occasions he demonstrates his strong desire to help others achieve true authenticity.

In observing the process of the protagonist's choice of principles and his subsequent actions, one cannot fail to notice the evident similarity to the basic tenets of the philosophy of existentialism, which deals with man's path towards self-fulfillment and authenticity. Although elements of existentialist ideas were observed in the Western poetry and prose of the 19th century, the first existentialist plays are usually considered to have been written by Gabriel Marcel beginning in 1911. Lesia Ukrainka's use of man's existential quest in her dramatic works is of special interest and significance. In terms of these ideas and the time when it was written, "In the Wilderness" represents an important contribution to Western drama.

